

ЗОЙИРОВ Эркин Халилович

Бухоро муҳандислик технология институти
доценти, фалсафа фанлари доктори (DSc)
zoiroverkin76@mail.ru

ЯЪҚУБ ЧАРХИЙНИНГ ИЖТИМОЙ-СИЁСІЙ ҒОЯЛАРИНИНГ ФАЛСАФИЙ ТАҲЛИЛИ

ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ИДЕЙ ЯКУБА ЧАРХИ

PHILOSOPHICAL ANALYSIS OBSHCHESTVENNO- POLITICHESKIKH IDEY YAKUB CHARKHI

Таянч сўзлар: жамият, сиёсат, ижтимоий, хон, амалдор, подшоҳ, давлат бошқаруви, шарт, Халил Султон, “Рисолаи дар манокіби ва ақоид”, Нақшбандия таълимоти.

Ключевые слова: общество, политика, социальный, хан, чиновник, царь, государственное управление, состояние, Халил Султан, «Рисолаи дар манокіби ва акаид», учение Накибанди.

Key words: society, politics, social, khan, official, king, state administration, state, Khalil Sultan, “Risolai dar manokibi va aqaid”, Nakshbandi teaching.

Аннотация: Ушбу мақолада Яъқуби Чархийнинг “Рисола дар манокіб ва ақоид” асари асосида нақшбандия фаолиятининг ижтимоий – сиёсий масалаларига таҳлил қилинган бўлиб, рисола ўзбек тилида биринчи марта таржима ва фалсафий таҳлил қилинган. Шунингдек, мақолада Яқуб Чархи томонидан илгари сурилган ҳукмдорларнинг давлат бошқарувини такомиллаштиришга оид ғоялари, фикрлари ҳамда тақлифлари ижтимоий-фалсафий ўрганилган.

Аннотация: Статья представляет собой первое в узбекском языкознании комплексное исследование социально-политических идей Якуба Чархи, основанное на его ключевом произведении «Рисола дар манокіб ва акаид». Анализ текста

позволяет выявить оригинальные взгляды суфия на вопросы государственного управления, справедливости и взаимоотношений между властью и народом. Особое внимание уделяется сравнению идей Якуба Чархи с концепциями других мыслителей того времени, что позволяет оценить его вклад в развитие социально-политической мысли.

Annotation: This article discusses the socio-political issues of the activities of the Naqshbandiya order based on the work of Yakub Charkhi «Risola dar manokib va aqaid», which is first translated into Uzbek and philosophically analyzed. And also, the article socio-philosophically explores the ideas, thoughts and proposals of the rulers to improve public administration, put forward by Yakub Charkhi.

КИРИШ

Тасаввуф ва унинг нақшбандия тариқатининг ижтимоий-сиёсий қарашларини ўрганиш ва ундаги ижобий томонларидан миллий истиқлол мафкурасининг теран илдизлари сифатида фойдаланиш озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт қуришга ёрдам беради. Жамоанинг тинчлиги ва осойишталиги масаласи тасаввуф аҳлининг мунтазам диққат марказида бўлган.

Яъқуби Чархий фикрича, Баҳоуддин Нақшбанд ва Алоуддин Атторнинг “қутб ул-иршод” даржасида бўлиб, юрт ишларига аралашиб турган. Профессор Г.Наврўзова Баҳоуддин Нақшбанд таълимотига оид тадқиқотларида мутасаввифнинг подшоҳлар билан мулоқотга киришини қуйидагича келтиради: “Тунда танишларимдан бири менинг олдимга келди. “Халил номли бир турк шайхзодаси сени йўқлапти”, – деди. Хурсанд бўлиб ўрнимдан турдим. Куз фасли эди. Бухоро неъматларидан бироз ҳадя олдим ва бордим. У ерда бир хона бўлиб, дарвеш хонанинг бурчагида ўтирган экан. Олдида бир гуруҳ киши бор эди. Салом қилиб ўтирдим. Сўнг ўша тушни айтиш истаги туғён урди. Шу пайт менга туркчалаб: “Улким сенинг кўнглингадур, ўзи бизга аёндир, айтмоқ не

хожат?”, деди. Ҳолим ўзгарди, унга майлим янада зиёда бўлди.

Мен унинг мулозаматида бўлдим. Унинг ҳузурида ажойиб ҳолатларни кўрдим. Олти йилдан сўнг унга Мовароуннаҳр подшоҳлиги муяссар бўлди. Уни Султон Халил дер эдилар. Ўша пайтда ҳам ундан улуғ ҳолатлар рўй берарди. Унинг олти йиллик салтанати даврида яна унга мулозим бўлдим, подшоҳлар хизматидаги одобларни ўргандим ва унга хизмат қилиш одобларини жойига қўйдим.”[1.41]. Демак, Нақшбандия тариқати аҳли ҳам ижтимоий ҳаётдан узоқ турган эмас. XV асрнинг иккинчи ярмида нақшбандия тариқати ва давлатдорлар ўртасида юзага келган янги муносабат “ихтилот” сўзи билан ифодаланган. Бу сўз тариқат аҳлининг давлатдорлар билан янги ижобий муносабатини англатиб, борди – келди, мулоқот, суҳбат, машварат, маслаҳат, келишиш, ҳамкорлик ва бошқа шунга ўхшаш маъноларда ишлатилган.

Бундай анъаналар Марказий Осиё халқлари ижтимоий — иқтисодий ва маданий - маънавий ҳаётида юз берган Уйғониш даврининг кейинги босқичида (XIV—XVI асрлар) диёримиздан етишиб чиққан йирик мутасаввифлар Яъқуби Чархий, Хожа Аҳрори Валий (1404—1499), Муҳаммад Қози (1447 - 1516), Махдуми Аъзам (1461-1542) каби мутасаввифлар томонидан давом эттирилди ва янги ғоялар билан бойитилди. Улар вужудга келган ижтимоий - сиёсий ва маданий - маънавий шароит таъсирида ўз салафларининг инсон жамоаларининг келиб чиқиш сабаблари ҳақидаги ғояларини ўзига хос равишда талқин қилиб, жамиятнинг раванқ топиши учун аввало жамиятда мамлакатлараро ва халқлараро уруш ва қирғинликлар, динлараро адоват, инсонлараро низо - жанжаллар барҳам топиб, ўзаро ҳамкорлик, ҳамжихатлик, ишонч ва мурося устувор мақсадга айланиши кераклигини таъкидлаганлар.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Яъқуби Чархийнинг рисоаларини кўздан кечирганимизда “Рисола дар манокӣб ва ақоид” (Манокӣб ва ақоид ҳақида рисоласи) асари нақшбандия фаолиятининг ижтимоий – сиёсий масалаларига бағишланган бўлиб, “Нақшбандия тариқатига оид қўлғемалар фихристи” да № 5478/ VI рақам ва 4 варақдан иборат деб берилган. Лекин қўлғемани фонддан қўлга киритганимизда 5478/VII билан турганлигига ҳамда 45 варақдан иборатлигига гувоҳи бўлдик.

Рисола ўзбек тилида биринчи марта таржима ва фалсафий таҳлил қилинди. Рисоладан кўринадики, Яъқуби Чархий ўзи яшаган даврдаги хонлар ва амалдорларнинг давлатни бошқариш ишларига бефарқ қарай олмаган. Мутасаввиф рисолада холифаи рошидинлар, яъни Абу Бакр Сиддиқ, Умар ибн Хаттоб, Усмон ибн Аффон, Али ибн Абу Толибларнинг халифалик даврлардан бошлаб, уларни халқни дарди билан яшаганликларини келтириб ўтган. Яъқуби Чархий ҳам бошқа мутафаккир ва мутасаввифлар йўлини давом эттириб, подшоҳларнинг фазилатлари, давлатни бошқаришда ўнта шартга амал қилиш зарурлигини келтиради.

“Билгинки, подшоҳликнинг ўз шартлари бордир. Чунончи, “Захиратул мулк” асарида келтирилганки, бу шартларсиз салтанат ишлари, дунё ва дин тартибга келмайди. Ва мамлакат раиятининг ҳам подшоҳ олдида ўз ҳуқуқлари бордир. Подшоҳ раиятига бу ҳақларни адо қилмай туриб, охират азобидан эмин бўлмайди. Бу китобда булар тўғрисида имо ва ижоз юзасидан зикр қилинади. Аллоҳ муваффақ қилсин.”[2.220]. Демак, халқнинг подшоҳга нисбатан ҳуқуқлари бўлиб, подшоҳ бу ҳуқуқларни амалга оширмаса охиратда азобга дучор бўлади. Форобий “Фозил одамлар шаҳри”[3.89] рисоласида ўн иккита подшоҳларнинг фазилатини келтирса, Амир Темур “Темур тузуклари”[4.29]. китобида

давлатни бошқаришнинг ўн иккита қондасини яратиш шуларга амал қилади. Яъкуби Чархий “Рисола дар манокӣб ва ақоид” (Манокӣб ва ақоид ҳақида рисоласи) да эса подшоҳларнинг давлатни бошқаришга оид қуйидаги ўнта шартини келтиради.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Биринчи шарт шуки, бирон воқеа юз берса, подшоҳ ва ҳоким бу воқеада ўзларини раият деб тасаввур қилишлари, раиятни эса подшоҳ ва ҳоким деб ўйлашлари керак. Ана шу пайтда бошқалардан ўзига раво кўрмаган ҳукмни ўзидан бошқаларга раво кўрмайди. Ўзига ёқмаган нарса ҳеч бир мусулмонга ҳам ёқмайди [2.221].

Демак, мутасаввиф фикрича, подшоҳ ва ҳокимлар ўзини ишида фуқароларни тенг кўриши, ўзи ёқтирмаган нарсаларни бировларга ҳам раво кўрмаслиги керак. Фуқароларни куч билан бўйсунтиришга мажбур этиш мумкин. Аммо қалбларни бўйсундириб бўлмайди. Одамлар давлат куч жиҳатидан устун бўлганлиги боис бўйсунтиришдан ўзга илож тополмайдилар. Эзгулик ва олижаноблик воситасида фуқароларни бўйсундириш эса қалбларда қувонч туйғуларини уйғотади ва одамлар ҳақиқий итоатгўйликни намоён этишлари.

Иккинчи шарт шуки, мусулмонлар ҳолатини раво қилишни ибодатларнинг энг афзали деб ҳисобласин. Мутасаввиф фикрини асослаш учун Пайғамбаримизнинг қуйидаги ҳадисларини келтиради: “Мўмин кишининг қалбига сурур бахш этиш сақалайн (инсу жин) нинг ибодатидан афзалроқдир”. (Яъкуби Чархий араб тилида келган бу хабарни “инсу жиннинг ярим ибодатидан афзал деб таржима қилган”. Э.Зойиров). Бас, мусулмонлар подшоҳига шарт шуки, у муҳтожларнинг ҳолатларини раво қилишга интизор бўлиб турсин ва билсинки, унинг эшиги олдида мусулмон мунтазир ва муҳтож бўлиб турибди. Унинг ҳолатини раво қилсин. Бошқа ҳеч бир

ибодатга машғул бўлмасин. Ўзининг роҳатини мусулмонларнинг ҳолатидан устун кўрмасин [2.220].

Демак, давлат бошлиғи муҳтож, ночор инсонларнинг аҳволидан хабардор бўлиши ҳамда уларга доим ёрдам қўлини чўзиши лозим. Бу масала ҳозирги кунда давлатимиз раҳбари томонидан илгари сурилган тамойиллар билан ҳамроҳ ҳисобланади. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 28.01.2022 йилдаги ПФ-60-сон Фармонидаги “тараққиёт стратегиясида инсон қадрини улуглашга йўналтирилган ижтимоий ҳимоя сиёсати бўйича белгиланган вазифалар доирасига мувофиқ келади. Фармонга кўра, 2026 йилга қадар эҳтиёжманд аҳоли ижтимоий нафақа ва моддий ёрдам билан тўлиқ қамраб олиниб, кам таъминланган оилаларга ижтимоий ёрдам ва хизматларни ижтимоий шартнома асосида тақдим этиш ҳамда “Ижтимоий ҳимоя ягона реестри” ахборот тизимида ёрдамга муҳтож аёллар, ёшлар, ногиронлиги бўлган шахслар бўйича алоҳида маълумотлар базасини яратиш, жумладан “Темир дафтар”, “Ёшлар дафтари” ва “Аёллар дафтари” ни “Ижтимоий ҳимоя ягона реестри” билан интеграция қилишни назарда тутди.

Учинчи шарт шуки, еб-ичишда ҳулафои рошидиннинг сийратига эргашсин. Яхши овқатларни ейишга, қимматбаҳо кийимларни кийишга одат қилмасин [2.223].

Ривоят борки, амирал мўъминийн Али Муртазо (р.а.) халифалик маснадида ўтиргач, бир кун бозор борди. Уч дирҳамга бир қўйлақ сотиб олди. Енги қўлининг тўпиғини яшириб турар эди. Пичокни олиб, уни кесиш ташлади. Одамлар сўрашди: “Эй амирал мўъминин, нега бундай қилдингиз?”. У жавоб берди: “Шундай қилсам, таҳоратга қулайроқ, камтарликка лойиқроқ ва мўъмин-мусулмонларнинг иқтидо қилмоғига сазоворроқ бўлади” [2.223].

Инсон жамиятда яшар экан, ўзига раво кўрган нарсани, ўзгага ҳам раво кўрмоғи лозим. Аксинча, бахиллик туфайли жамиятнинг нафратига дучор бўлиши тайин. Бу дунёнинг

моддий лаззатларига берилиб кетмасликни Яъкуби Чархий доимо ўз ижодида тасвирлайди. Фоний дунё ўткинчи, боқий дунё адабийдир. Шу сабабли қисқа фоний дунёда очқўзлик туфайли, боқий дунёда азобланиб юришнинг кераги йўқдир. Инсонларнинг барчаси Аллоҳ олдида тенгдир. Шу сабабли инсон кибру ҳавога берилмаслиги керак. Мақтаниш, ўзини юқори тутиш, савлат қилиш каби кибрнинг таркибий қисмлари охир-оқибат инсонни ёлғизликка маҳкум этади.

Тўртинчи шарт шуки, ҳукм пайтида мулойимсўз бўлсин. Кераксиз ўринда аччиқ сўзламасин. Хужжатга эга бўлганидан кейин кўп куттирмасин. Заифлар ва мискинлар билан гаплашишдан ўзини олиб қочмасин [2.224]. Демак, подшоҳ ва ҳокимларга халқни дардини тўғри эшитиши, ҳар бир ишни амалга оширишда аввал текшириб, сўнг амалга ошириши, ғазабланмаслиги, хужжатларни кўраётганда чарчамасдан, оддий инсонларни менсимаслик қилмасликка чакиради.

Форобий фикрича, бундай шаҳар ҳокими табиатан нозик фаросатли бўлиб, суҳбатдошининг сўзларини, фикрларини тез тушуниб, тез илғаб олиши, шу соҳада умумий аҳвол қандайлигини равшан тасаввур қила олиши зарур [3.76].

Бу ҳақда “Темур тузуклари”да ҳам келтирилган. “Бирор ишни бажаришни ўйласам бутун зеҳним, вужудим билан боғланиб, битирмагунимча ундан қўлимни тортмадим. Ҳар неки десам, унга ўзим амал қилдим. Ҳеч кимга ғазаб билан қаттиқ муомалада бўлмадим ва ҳеч бир ишда танглик қилмадим, токи Тангри таолонинг ғазабига дучор бўлмайин ва ишимни бузиб, холимни танг этмасин деб [4.30].

Инсон боласи борки, орзу умид билан яшайди. Давлат ва жамият унинг орзу ва мақсадлари ушалишига ёрдам бериши шарт ва зарур. Биз ана шундай давлатни – қалбимиз ва онгу шууримиздан мустаҳкам ўрин олган Янги Ўзбекистонни барпо этишга қатъий бел боғладик.

Бешинчи шарт шуки, халқни ризоси учун бирон ҳукм қилмасин, кимнидир хушнуд қилиш учун ҳақиқат ва шариатдан фойдаланмасин. Билгинки, ҳукуматнинг бир хусусияти шуки, халқнинг муҳиммоти одил ҳокимсиз амалга ошиши мумкин эмас. Шунинг учун ҳокимнинг ҳукми Ҳақ ва халқнинг ризосидан бошқа нарсага мойил бўлмасин. Ҳақни ўзидан рози қилиш йўлида халқдан қўрқмасин. Шунда Ҳақ халқни ҳам ундан рози қилади. Чунки, Пайғамбар (с.а.в.) айтганлар: “Кимки чин дилдан Аллоҳ ризосини талаб қилса, Аллоҳ ундан халқни рози қилиб қўяди” [2.225]

Ҳозирги кунда давлатимиз раҳбари ташаббуси билан халқ билан бевосита мулоқот қилиш, унинг дарду ташвишлари, муаммоларини ижобий ҳал этиш бўйича мутлақо янги тизим – Ўзбекистон Республикаси Президентининг Халқ қабулхоналари ва Виртуал қабулхонаси фаолиятини йўлга қўйилди. Давлат ташкилотлари фаолиятида “маҳаллалар кесимида ишлаш”, “халқ ичига кириш”, унинг “дардига кулоқ солиш”, “ташвишига шерик бўлиш” ва “муаммоларни жойида ҳал этиш” тамойиллари ўрнатилди.

Яъкуби Чархий фикрича, подшоҳ халқ ризолиги йўлида сусткашликка йўл қўймаслик таъкидлайди. Подшоҳликнинг белгиларидан бир шундан иборатки, халқнинг дарди, муаммоси адолат орқали амалга ошади. Шунинг учун Аллоҳ подшоҳдан рози бўлса, халқ ҳам ундан рози бўлади [2.226].

Янги Ўзбекистонда кўп йиллар, асрлар давомида амал қилиб келинган “давлат – жамият – инсон” тамойилларини “инсон – жамият – давлат” тамойилига ўзгартирилди. Юртимизда “Давлат – инсон учун” ғояси амал қила бошлади.

Олтинчи шарт шуки, ҳукумат ва бошқарувга боғланиб қолмасин. Аниқ билсинки, амирлик ва ҳукумат мансаби илоҳийдир. У орқали саодатни ва охиратдаги неқномликни топиш мумкин ва ҳам шақовату бадбахтликка гирифтор бўлиб, абадий

бадномликни сотиб олиш мумкин. Жаҳоннинг қанча ҳокимлари ўткинчи давлатнинг лойига ботиб, мағрур бўлдилар. Нафс ва ҳаво орқасидан эргашиб, ўз динларини вайрон қилиб, Аллоҳ хоҳламаган ишларни қилиб, иймонларини елга совурдилар. Бас, ҳозир ихтиёр жиловни қўлда экан, диний ва дунёвий давлатни абадий қўлдан бермасликка жаҳд қилсин ҳамда савобли ишлар режасини тузсинлар, адолат йўлидан юришни ғанимат билсинлар. Хабарда келадикки, одил ҳокимнинг ҳар кунлик одил ҳукми барча раиятнинг тоатига тенгдир. Бас, подшоҳ ҳамиша ўзини бу саодатдан маҳрум бўлиб қолмаслигига ҳаракат қилиши керак [2.226].

Яъкуби Чархий, пайғамбаримизнинг **“бир соатлик адолат олтимиш йиллик нафл ибодатдан афзал”** мазмунидаги ҳадисини эслатиб, давлат раҳбарлари ҳамиша адолат тарозисини ҳар ишда, ҳар доим қўллашлари лозимлигини уқтиради, одилликни давлат мустаҳкамлиги, умрбоқийлиги ва равнақининг асоси эканлигини баён қилади. Бу адолатнинг ибодатдан афзаллигини, мўмин – мусулмон адолат тантанаси учун интилоғи лозимлигини қайд этишдир.

Нақшбандия тариқати назариётчиси Маҳдуми Аъзам ХОН деб **адолатни, унинг мезони қилиб - ҳақиқат** ва икки палласида эса **шариат** ва **тариқатни** кўрсатади. [5.105]. Адолат инсоннинг табиати ва ижтимоий тузумнинг моҳиятини белгилайдиган қудратли маънавий кучга эга бўлган ғоядир.

Яъкуби Чархий фикрича, подшоҳ давлатни хатарда қолдириб, ғафлатда бўлмаслиги керак. Чунки, подшоҳлик мансаби бу бир восита бўлиб, охиратнинг саодати, яхшилиги ёки абадий бадбахтликка қолиши мумкин. Булар адолат йўлини тутиб, савоб топишни ўзига ғанимат билсинлар. Мутасаввиф таълимотида баъзи подшоҳлар ва амалдорлар фоний бойликларга алданиб, нафси аммолага берилиб, ўз иймонини бузмоқдалар.

Халқимизда ҳамма нарсадан устун кўядиган адолатни ҳаётимизда том маънода

қарор топтириш энг асосий вазифамизга айланмоқда. Қонун ва адолат устуворлигини таъминлаш – Янги Ўзбекистонни барпо этишнинг энг муҳим шартидир. Халқимизнинг бу борадаги тараққиёт стратегияси нафақат ички ва ташқи сиёсатдаги ислохотлар сари ташланган қадамда, балки, энг аввало, давлатнинг инсонга, халққа, халқнинг давлатга бўлган мунособати ўзгараётганида ҳам намоён бўлмоқда.

Еттинчи шарт шуки, олимлар ва солиҳ кишилар суҳбатига рағбат кўрсатсин. Бундай кишилар бу жаҳонда камдирлар, хоссатан, шу кеча-кундузда камёбдирлар. Мабодо, Аллоҳнинг кўмаги билан бундайларни топса, уларнинг суҳбатига ҳарисманд бўлсин ва бу қавмнинг борлигини ўз замонининг саодати деб билсин. Дажжол сифатли ва сийратли кишилар суҳбатидан қочсин. Ҳозирги замонда халққа уламо ва машойих суратида кўринадиган ва дунё сарқити учун тамаъ қилиб, ҳар кимга ҳамду сано ўқийдиган солиҳсурат фосиқлардан узоқ бўлсин. Эҳтиёт бўлсинки, улар уламо ва машойих кийимида бўлган диннинг кушандасидирлар [2.228].

Бундай фикрлар **“Темур тузуклари”** да ҳам келтирилган: **“саййидлар, уламо, машойих, окилу доно лар, муҳаддислар, тарихчиларни сара, эътиборли одамлар ҳисоблаб, иззату ҳурматларини ўрнига қўйдим. Шижоатли кишиларни дўст тутардим, чунки Тангри таоло жасур кишиларни ардоқлайди. Уламо билан суҳбатда бўлдим ва пок ниятли, тоза калбли кишиларга талпиндим, уларнинг ҳимматларидан улуш тилаб, муборак нафаслари билан дуо-фотиҳа беришларини илтимос қилдим. Дарвиш, фақир ва мискинларни ўзимга яқин тутдим, уларнинг кўнгилларини оғритмадим ва бирон талабларини рад этмадим. Бузуқи ва оғзи шалок, ғийбатчи одамларни мажлисимга йўлатмадим, сўзларига амал қилмадим. Бирор кимсага тухмату ғийбат қилсалар, кулоқ солмадим [4.30].**

Демак, Яъкуби Чархий фикрича, подшоҳ уламолар ва солиҳ кишиларнинг зиёрати ва суҳбатига интилувчи бўлиши керак. Подшоҳ уламо ва машойих суратига кириб, ҳар қандай бойлик тамасида дуо айтувчи, жоҳил, дажжол сифатли фосиқларнинг суҳбатидан қочиши лозим. Чунки, бу тоифа кишилар уламо ҳамда машойихларга ўхшасада, аслида динни вайрон қилувчи ҳисобланади. Шунинг учун мутасаввиф подшоҳларга илм аҳлини эъзозлаши, суҳбатда бўлиб туриши, давлатни бошқаришда маслаҳат олиши керак деган хулосани келтиради.

Юртбошимиз Ш.Мирзиёевнинг “Яна бир бор таъкидлайман: мен Янги Ўзбекистонни – обод ва фаровон, демократик мамлакатни, Учинчи Ренесансни барпо этишда педагоглар, профессор-ўқитувчилар, ижодкор зиёлиларни энг катта куч, таянч ва суянч, деб биламан. Уларнинг ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлган фаолиятини қўллаб-қувватлаш, улар учун муносиб меҳнат ва турмуш шароити яратиб беришни Президент сифатида ўз бурчим, деб ҳисоблайман” [6.236]. Жумладан, “2017-2021 йилларда мамлакатни ривожлантиришнинг бешта устивор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини амалга оширишда биз, авваламбор, фуқароларимиз билан мулоқот қилдик, бамаслаҳат иш тутдик, халқимизнинг ақл-заковати ва бунёдкорлик салоҳиятига таяндик” [7.1] – деган фикрлари ҳамда олиб борилаётган ислохотларини, айнан Форобий, Амир Темур ҳамда Яъкуби Чархий ғояларининг амалий натижаси сифатида кўришимиз мумкин.

Саккизинчи шарт шуки, жабру зулм ва такаббурилик қилиб халқни ўзидан узоқлаштирмасин, балки адолат ва инсоф билан ҳамда заифларга ва тангдастларга шафқат кўрсатиш орқали ўзини раиятга сеvimли қилсин. Пайғамбаримиз (с.а.в.) буюрдилар: “Сизларнинг подшоҳларингизнинг энг яхшиси шундай кишики, у сизларни ёқтиради ва сизлар ҳам уни ёқтирасизлар ва энг ёмон

хокимларингиз шундай кишики, у сизларни душмандек кўради ва сизлар уни душмандек кўрасизлар” [2.229].

Мутасаввифнинг ушбу шарти “Темур тузуклари” даги “адолат ва инсоф билан Тангрининг яратган бандаларини ўзимдан рози этдим. Гуноҳкорга ҳам, бегуноҳга ҳам раҳм-шафқат билан, ҳаққоният юзасидан ҳукм чиқардим. Хайр эҳсон ишларим билан одамларнинг кўнглидан жой олдим. Сиёсат ва инсоф билан сипоҳийларим ва раиятни умид ва кўрқинч орасида тутдим. Фуқаро ва кўл остимдагиларга раҳмдиллик қилдим, сипоҳийларга инъомлар улашдим...” [4.30]. – деган фикрлар билан умумийлик мавжуд.

Яъкуби Чархий фикрича, подшоҳ ва амалдорлар кибр ва зулми билан халқни бездирмасдан, кўрқитмасдан, балки адолатпарварлиги, заифларга ҳамда кўл остидаги ишлайдиганларга йўл-йўриқ кўрсатиб, меҳрибонлик кўрсатиб, дўст тутиши орқали ҳурмат қозониши мумкин. [2.229]. Демак, Президентимиз таъбири билан айтганда: “одамларни ҳаётдан рози қилиш, уларнинг мавҳум келажакда эмас, балки бугун фаровон яшашини таъминлаш, уларнинг ҳаётий муаммоларини ҳал этиш ва орзу-умидларини рўёбга чиқариш Янги Ўзбекистон стратегиясининг олий мақсади ҳисобланади.”[6.236].

Тўққизинчи шарт шуки, подшоҳ кўл остидаги хиёнаткор ноиблар ва хизматкорларнинг қилаётган ишларидан ғафлатда қолмасин. Бўри табиатли золим кимсаларни раият устига бошлиқ қилиб қўймасин. Улардан қайси бирида зулм ва хиёнат зоҳир бўлса, тезда бошқаларга ибрат бўлиши учун жазосини берсин. Подшоҳлик сиёсатида сусткашлик қилмасин. Давлат арбобларини сиёсат ва насиҳат билан тарбияласин [2.230].

Давлатни идора этишда амалдорлар катта ўрин тутишини яхши тушунган Низомулмулк уларни тўғри танлаб, жой-жойига қўйишни, ҳар бирига лойиқ амал бериб, асосий мақсад

йўлида тарбия қилишни муҳим бир талаб деб билади. Ҳар қайси амалдорни тарбиялашга кўп вақт кетиши ва бу мушкул иш эканини тушунтириб, ҳокимларга қўл остидагиларни эҳтиёт қилишни маслаҳат беради. Амалдорнинг хатосини кўриб, уни дарров ишдан олиш тўғри эмаслигини, уни биринчи маротаба кечириб, яна хато қилмаслиги учун ҳимоя қилиш кераклигини айтади [2.231].

Яъкуби Чархий фикрича, подшоҳлар қўл остида ишлайдиган зулмкор ноиб ва жоҳил амалдорларнинг хиёнатига бефарқ бўлмасдан, сиёсатни менсимаганлиги сабаб бошқаларга ибрат бўлиши учун жазо бериш керак бўлади. Чунки, подшоҳ амалдорларни сиёсат ва насиҳат билан адаб бериш лозим [2.232]. Бугунги кунда юртбошимизнинг ҳокимларга олиб бораётган сиёсати шундан далолат беради.

Ходимларни бошқариш тизими ташкилот учун керакли кадрларни танлаш ва сақлаш, уларни касбий ўқитиш, ҳар бир ходимнинг фаолиятини, ҳатти-ҳаракатларини тўғри баҳолаш ва самарадорлигини оширишдан иборат бўлади. Айниқса, республикада рақамли иқтисодиётни шакллантириш ва инновацияларни ривожлантириш натижасида юқори малакали кадрлардан иборат замонавий ташкилотларни шакллантириш ҳозирги давр талаби бўлиб қолмоқда. Президентимиз Ш.М.Мирзиёев жорий йилдаги Олий Мажлисга Мурожаатномасида кадрлар масаласига тўхталиб шундай деганди: “Шарқ донишмандлари айтганидек, “Энг катта бойлик - бу ақл-заковат ва илм, энг катта мерос - бу яхши тарбия, энг катта қашшоқлик - бу билимсизликдир! Шу сабабли ҳаммамиз учун замонавий билимларни ўзлаштириш, чинакам маърифат ва юксак маданият эгаси бўлиш узлуксиз ҳаётий эҳтиёжга айланиши керак. Тараққиётга эришиш учун рақамли билимлар ва замонавий ахборот технологияларини эгаллашимиз зарур ва шарт. Бу бизга юксалишнинг энг қисқа йўлидан бориш имкониятини беради” [8].

Ўнинчи шарт фаросатдирки, унинг подшоҳ ва ҳукмдорларда бўлиши вожибдир. Бўлаётган ҳар бир ҳодисанинг ҳаддига, воқеаларнинг маъноларига назар қилсин. Ҳар бир ҳукмни фаҳм ва ақлига ҳозир қилиб, басират орқали ҳақиқатни ажрата олсин. Лозим нарсаларга, керакли жиҳатларга ва сабабларга боқсин. Моҳиятни тушунсин. Шаръий масалаларнинг фаркига борсин. Хуфя ишораларнинг сирларини фаросат нури билан англасин. Бу маъноларда ҳар кимнинг гап-сўзларига ишонмасин. Чунки, ҳодисалар бениҳоятдир, улар вафо қилмайди [2.233].

XULOSA

Яъкуби Чархийнинг “Рисола дар маноқиб ва ақоид” асаридаги ғоялари унинг даврида нақшбандия сиёсий фаолиятида тариқатнинг “сиёсий дастури” сифатида у ёки бу даражада ҳаётга татбиқ этила бошланди.

Мутасаввифнинг ижтимоий – сиёсий таълимоти шуни кўрсатадики, халқнинг аҳволини яхшилаш, уларнинг манфаатини ҳимоялаш учун турли воситалардан, инчунун сиёсий институтларнинг имкониятларидан ҳам унумли фойдаланиш зарур. Мақсад юрт тинчлиги, эл фаровонлиги бўлиши лозим. Бу таълимот миллий истиқлол мафкурасининг теран диний-фалсафий илдизларидан биридир.

Нақшбандия тариқатининг XIV асрдаги буюкрахнамоси Яъкуби Чархийнинг ижтимоий – сиёсий фаолияти истиқлол туфайли вужудга келган янгича руҳ ва мазмундаги фалсафа ва тарихшуносликнинг долзарб масалалари сирасига киради. Лекин бу муҳим масала узок йиллар давомида қўлёзма манбалар асосида мукамал ва холис ўрганилмади.

Яъкуби Чархийнинг ушбу бунёдкорлик ғоялари юртни обод, халқ ҳаётини фаровон қилишдек олижаноб мақсадлар билан ажралиб туради. Юқоридаги фикрлардан шундай хулоса қилиш мумкин:

- Мутасаввиф “Рисола дар маноқиб ва ақоид” асари асосида ўзи яшаган хонлар ва

амалдорларнинг давлатни бошқаришга оид қарашларни ижтимоий – фалсафий тадқиқ қилади;

- Яъкуби Чархий подшоҳларнинг фазилатлари ҳамда давлатни бошқаришда ўн та шартга амал қилиш зарурлигини таҳлил этади;

- Яъкуби Чархийнинг подшоҳ ва ҳукмдорлар билан мунособати, жамоани тинчлиги каби ғояларини Хожа Аҳрори Валий, Муҳаммад Қозий ҳамда Маҳдуми Аъзамлар давом эттириб, ривожлантирган ва маълум тизимга солган;

- Мутасаввифнинг ижтимоий – сиёсий фаоллик ғоясини давр тақозоси, муҳит талаби деб айтиш мумкин;

- Яъкуби Чархий давлат раҳбарлари адолатли, виждонли, қалби пок, талабчан, ақл-заковатли, узоқни кўра биладиган киши бўлмоғи лозим деган эзгу даъватлари ҳозирги кунда давлатимиз раҳбари томонидан илгари сурилган тамойиллар билан ҳамоҳанг ҳисобланади.

Ер қуррасининг турли нуқталарида низо ва адоватлар ўчоғига чўғ қадалган ҳаракатлар бўлаётган ҳозирги жараёнда Яъкуби Чархийнинг тинчлик, барқарорлик, дўстлик ва ҳамжиҳатликни мустаҳкамлаш, ўзаро меҳр – оқибат, шафқат ва мурувват муҳитини қарор топтиришга қаратилган ушбу эзгу даъватлари ўзига хос долзарб аҳамият касб этади.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Наврўзова Г. Хожа Баҳоуддин Нақшбанд ҳаёти ва маънавий мероси. – Т.: Фан, 2021. – Б. 41.

2. Яъкуби ибн Усмон ибн Маҳмуд ал-Ғазнавий ал-Чархий. Рисола дар манокӣб ва ақоид. ЎзРФА ШИ хазинаси, инн. № 5478/ VI; ЎзРФА ШИ хазинаси, инн. № 5478/ VI; – Б. 220.

3. Алиқулов Ҳ. Абу Наср Форобийнинг ижтимоий-маънавий мероси. – Т.: NOSHIR, 2013. – Б. 89.

4. Муҳаммаджонов А. Амир Темур. – Т.: ABU MATBUOT-KONSALT, 2013. – Б. 29-32.

5. Зоиров Э. Маҳдуми Аъзамнинг фалсафий ва ижтимоий сиёсий қарашлари. – Т. Turon zamin ziyo, 2015. – Б. 105.

6. Мирзиёев. Ш. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Т.: O'zbekiston, 2021. – Б. 236.

7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони.

8. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 24.01.2020. <http://www.press-service.uz>.

